

RECENZÍÓ

Lányi Gusztáv:
Jöhet háborúból üdv?

JÖHET HÁBORÚBÓL ÜDV?

Lányi Gusztáv

(pszichológus)

Dávidházi Péter és Kertész András (szerk.): Jöhet háborúból üdv? Ókori kérdés mai szaktudományok fényében (Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 270 oldal)

A Dávidházi Péter és Kertész András által szerkesztett kitűnő tanulmánykötet a háborúk/békék érték- és ideológiaterhelt fogalmát és jelenségvilágát vizsgálja – szaktudományos alapokon. A kötet tanulmányai eredetileg egy 2022. május 9-én megrendezett interdiszciplináris konferencián elhangzott előadások voltak, s a tudományos eszmecserét kiváltó tényező persze a 2022. február 24-én kitört orosz–ukrán háború volt.

Ez a tanulmánykötet azért is példamutató, mert az orosz–ukrán háború által okozott sokkhatás, a jogos és indokolható érzelmi örvénylések nem sodorták el a konferencia előadóinak (a tanulmányok tudós szerzőinek) szaktudományos és higgadt érveléseit. A higgadt módszertani és elemzői fegyelem tehát a pontos és árnyalt problémaérzékenységet nem valamiféle egyoldalú véleménybuborékba zárta; a tudományos és elemzői megállapításokat nem tompította, sokkal inkább élesítette a szaktudományos megvilágítás. A redukatív szemléletben írt tanulmányok, leginkább a nyelvészeti és pszichológiai szaktudományos érvek (például Kertész András, Pléh Csaba, Tátrai Szilárd tanulmányai) kiválóan kapcsolódnak a hagyományos bölcsész (történeti, klaszszikafilológiai, irodalomtörténeti, néprajzi), sőt teológiai átfogó és szintetizáló összefüggésekhez. Ezért ez a kötet nem annyira hadtörténeti és biztonságpolitikai elemzésgyűjtemény, sokkal inkább az egyetemes, az európai, a magyar, a mindennapi élet világaiban vizsgálódva a tudományos elemzés lehetőségeit felvonultató problémaexponálás és -körkép.

A kötet tanulmányai a háború és a béke általános kérdéseivel is foglalkoznak, így azzal is, hogy a háború és a béke is *társas* tevékenység. Ez a látszólag egyszerű mondat nagyon is összetett és szövevényes összefüggéseket sejtet. A „háború” és a „béke” szavakat hallva/olvasva ugyanis általában a *világtörténelem színpadán* megtörtént, illetve a jelen időben is *ott* zajló gyilkos ütközetekre vagy ezek hiányára (a „békére”) gondolunk. Ám a háború és a béke mentális, s ezért társas/pszichológiai jelenség is: a háborús ütközetek és békeköté-

sek a *lélek színpadán* is zajlanak – bennünk: egyénekből, mindennapjaink történeteiből (személyes, családi, munkahelyi és személytelen, anonim) helyzeteinkben is dúlhatnak háborúk, köthetünk békét is magunkkal, társainkkal és még a nagyvilággal is.

Jöhet háborúból üdv? – kérdezik a kötet szerzői, s Dávidházi Péter, a könyv egyik szerkesztője, kifejtő módon is ezt a kérdést elemzi (7–19. old.). A kérdés ugyanis eredetileg nem is kérdés volt, sokkal inkább (gyenge?) s/óhaj – annyira „gyenge”, hogy az ókortól napjainkig ívelően jelzi: lesújtóan örök problémáról van szó. Így szól: „Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes” = „Harcban soha nincs üdv, mind békét kötni könnyölgünk” (8. old. – Vergilius: Aeneis). Az egyértelműnek tűnő válasz (*háborúból nem jöhet üdv*) érvényességét nem cáfolva, a tanulmányok szerzői azt a másik, első megközelítésben szintén banális, ám éppen ezért nagyon elgondolkoztató kérdést feszegetik: akkor *mégis miért volt és van (és lesz?) háború?* Az „örök béke” szép ideája helyett miért inkább az „örök háború” réme kísért az ember(iség) eddigi történetében? És ezek a múltbéli tapasztalatok – plusz jelenkori jelenkóros élményeink – vajon hozhatnak üdvöt a jövőbe tekintve?

Jöhet háborúból üdv? – ez tehát egy olyan kérdő mondat, amely éppen a kérdéssel elmélyíti az állítást: *lehet a háború üdvös?* (Nem! Ám előfordulhat: igen!) Ráadásul az „üdv” szó/fogalom történeti-politikai, sőt és még inkább: üdvtörténeti/bibliai kontextusba is helyezi a problémát. A háborúk ótestamentumi történetei mintegy a kollektív lélekbe kódolt gyilkos indulatok ősi és ezért örök, folyamatosan kísértő archetípusát mutatják (például: 1 Sám 25, 26–29, 32–34., 2 Sám 12, 10., 2 Sám 24, 14. – idézi Dávidházi Péter: 10. old.). Miközben amellett is érvelhetünk, hogy voltak és lehetnek valóságos és méltányolható kivételek: *a háború is lehet üdvös!* Például az önvédelem, a humanitárius intervenció – magyar példák: szabadságharcaink (11. old.). Lamm Vanda a tanácskozást megnyitó beszéde a mai nemzetközi jog háborút elítélő érveit idézve szintén ezekre a kivételekre is utal (20–22. old.).

A kötet tanulmányainak szerzői a tényleges történeti-politikai és az általános emberi viszonylatok konfliktusos erőtereiben vizsgálódnak. Minden szavuk és mondatuk a béke mellett érvel(ne). Ezt azonban úgy teszik, hogy higgadtan szembe néznek, bemutatják és leírják a történeti-politikai valóságot, sőt többször a pszichológiai sajátosságokra is utalnak. Ugyanakkor nem pszichologizálnak, s nem is bágyatag moralizálással vagy hervatag békeszólamokkal érvelnek.

Így például Mitrovits Miklós tanulmányában az orosz birodalmi terjeszkedés több évszázados folyamatát mutatja be – kiváló térképillusztrációkkal (23–51. old.). A hagyományos katonai és gazdasági hatalom logikáját – mondhatnám: természetét – írja le. Ám számomra azért is érdekes volt az elemzése,

mert tulajdonképpen politikai pszichológiai összehasonlítást is végez a *puha hatalom* (soft power) szempontjait is felhasználva. Az orosz birodalmi hatalom kemény valóságát éppenséggel jobbára az USA által gyakorolt puha hatalom lélektani tükrében is vizsgálja. A szerző amellet érvel, hogy ugyan a puha hatalom olcsóbb (marketingesen szólva: költségghatékonyabb), sőt előfordulhat, hogy a kemény hatalom birtokában sem biztos az erősebb akarat érvényesülése (például az USA szerepvállalása Vietnámban, de ugyanez volt látható az afganisztáni kudarcban is) – a puha hatalom azonban nem helyettesítheti a kemény hatalmat: kemény hatalom nélkül nem létezik nemzetközi befolyásolás. Másfelől azonban demokratikus politika sem létezhet puha hatalom nélkül, de ez gyakran valójában afféle cinikus játszma módjára morális igazolás-ként működik a kemény hatalom alkalmazásakor.

A probléma azonban még ennél is összetettebb, mert amikor egy állam, egy politikai szervezet (a politikai cselekvő) lemond vagy lemondattják a kemény hatalom eszközeiről, az végső soron nem a demokrácia, hanem a szuverenitás elvesztésének a jele – Németország példája ebből a szempontból is igencsak tanulságos (25. old.).

Oroszország viszont a kemény hatalom logikája/doktrínája szerint működött és működik. Mitrovits Miklós elemzése azonban arra is felhívja a figyelmünket, hogy ez a kemény, orosz hatalmi doktrína nem afféle eleve elrendelt, démoni háborús örület, nem valamiféle politikai elmebaj/paranoia. A történeti hagyomány szerint ugyanis a 15. századtól fölemelkedő Oroszország Moszkva-központú állam akaratképzésével egyre nagyobb kiterjedésű területhódítással növelte kemény politikai hatalmát – önvédelmi okokra hivatkozva. Az orosz önlegitimáció szerint ugyanis a kemény politikai hatalom védelmi célokat szolgál/t, mert Oroszország léte veszélyben volt/van. Mitrovits Miklós szinte történeti és politikai pszichológiai elemzéseivel kiválóan diagnosztizálja azt a percepció csapdahelyzetet, amiben hosszú történeti észlelési mintázatként rögzül/t a nyugati és keleti érdekszférák geopolitikai konfliktusa. Ez pedig nem más, mint a külső versus belső perspektíva működése: az, ami *kívülről* veszélyes és hódító orosz terjeszkedés, *belülről* az a meggyőződés, hogy Oroszországot fenyegető, sőt elpusztítására törő ellenségek veszik körül (30. old.). A cári Oroszországot, a sztálini szovjetrendszert és a putyini neoimperializmust az orosz birodalmi törekvések történeti és politikai kontinuitása kapcsolja tehát össze (49–50. old.). Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez a kontinuitás a diszkontinuitások révén valósul(t) meg. – *Kemény és puha hatalom: két i/gazság csap össze...*

Ami a hatalmi és geopolitikai erőterek/harcterek valódi és véres ütközetek színpadán zajlik, az a lélek belső tereiben is nagyon mély sebeket vág. Hetényi Zsuzsa tanulmánya ezeknek a belső, lelki tereknek a vizsgálatával foglalkozik – a pszichológiai összefüggések különösen gazdag és árnyalt elemzésével, mi-

közben a történeti-politikai, sőt a geopolitikai tényezők hatásait sem teszi zárójelbe. Az erőszak erotizálását, mitizálását és ideologizálását vizsgálja Tolsztoj *Háború és béke* című regénye alapján (52–75. old.). Ez bizony igencsak összetett módszertani bravúrt igénylő feladvány. Hetényi Zsuzsa arra vállalkozik, hogy a nyers katonai/hódító erőszak egy nagyon sajátos, ám lesújtóan szokványos (a támadó és hódító erőszak) pszichológiai összetevőit szálazza szét, azt a kérdést föltéve, hogy Tolsztoj szerint Napóleon miért nem a fővárost, Pétervárt támadta meg? Miért Moszkvát akarta bevenni/meghódítani? (59. old.)

Hetényi Zsuzsa nem teszi zárójelbe a hadászati, geopolitikai érdekeket, ám tanulmánya mégis a szimbolikus és pszichológiai motivációk együttes értelmezésére vállalkozik – briliánsan. A recenzió keretében nincs lehetőségem az elemzés minden összetevőjét bemutatni, csak jelzem Hetényi Zsuzsa Tolsztoj-interpretációjának szintjeit:

- a testi (szexuális) életszintű konfliktusok terepét, a férfi erőszak (Tolsztojnál is meglévő) magánéleti és háborús terepen gyakorolt, sőt igazolt „hódító” mintázatait,
- ennek misztikus/vallási problémává emelését,
- ezek orosz kérdéssé tágítását (irodalomban, bölceletben),
- ami így összességében nem más, mint ideológia-konstrukció (65. old.).

Hetényi Zsuzsa tehát feltárja és átvezeti olvasóit ezeken az önmagukban is meredek és szövevényes szinteken; kimutatja, hogy Tolsztoj szerint Napóleon nem egyszerűen *támadó*, hanem *letámadó* volt (60. old.). Ebben az „apró” különbségben mutatja ki a *generalizált háborús erőszak pszichológiáját* (69–70. old.). Ám ez az igekötőnyi különbség valójában az orosz lélek mélységeit sejteti a *Háború és béke* valóságában: a várost (Moszkvát), az országot (Oroszországot), az orosz népet – mindegyik női alakba sűrített szimbolikus univerzum, olyan toposzok ráadásul, amelyek jelentései a Bibliáig nyúlnak vissza.

Hetényi Zsuzsa jelentésrekonstrukciója és interpretációja tehát feltárja, hogy Tolsztoj szövegvalóságában a metaforaalkotás révén utat nyit az átvitt értelmezés, a mitizálás felé – a következő módon:

- a férfi-női binaritás sztereotípiája két lépcsőben rugaszkodik el az egyre elvontabb gondolati régiókba: 1. a hímnemű Pétervár = a kegyetlen erőszakkal modernizáló Péter cár, 2. a nőnemű Moszkva viszont a folyójáról kapta nevét (víz: nedvesség, termékenység stb.)

Tehát:

- Pétervár versus Moszkva: Nyugat versus Kelet
- Moszkva = Anya = Kelet – személyes projekciókkal telített metaforák és éppen ebből eredően vallásos elemekkel társulva/társítva az orosz út, az orosz különösség szimbólumai.

Tolsztoj szerint tehát Napóleon a különös orosz lélek *letámadására*, egy régen vágyott keleti, ázsiai nő testének erőszakos leteperésére tört (62–63. old.). Olyan hódító volt, aki az oroszok testét/lelkét akarta magáévá tenni – ám olyan távlatos céllal (amiről persze Tolsztoj már nem ír), hogy meghódítsa Indiát is, s közvetetten már Nagy-Britannia elleni hadjáratát is előkészítse stb.

Hetényi Zsuzsa értelmezése azért is briliáns, mert tanulmányában olyan pszichológiai elemzést mutat be, amelyben összekapcsolja a mitológiai és a geopolitikai érvrendszert. Az elemző tudományos ész fényében így tárulhat fel – kölcsönhatásaik összefüggéseiben – a lélek és a világtörténet politikai színpadja (72–73. old.).

A tanulmánykötet többi szerzője is a maga szaktudományos terepén mozogva a tudományos elemzés (gyöngé?) erejét állítja szembe a kemény és erős (!?) háborús valósággal; mindegyik írás ebből következően *háborús lélektanakodás*. Ezért is fölöttébb tanulságos a Tolsztoj-regény világa után a nyers történeti valóság összefüggéseibe is bele látni. Vásári István például az eurázsiai nomádok történetét felidézve azt a történeti-politikai és nem mellesleg pszichológiai viszonyokat mutatja be, amit az emberek ott és akkor úgy éltek meg, hogy a háború volt a természetes állapotuk (97–109. old.) Nagyon tanulságos a történeti pszichológiai diagnózisa: *a civilizáció – tehát a béke – létrejöttéhez az ember rendkívüli erőfeszítése szükséges* (97. old.).

Ám ez a civilizációs és kulturális feszültség/konfliktus az a mély lélektani/antropológiai alapprobléma, ami a *háborús lélektanakodás* szövevényes világát úgy átszövi, hogy szinte fojtogató módon a kötet minden tanulmányában jelen van – és én ezt nagyon is üdvösnek tartom. Adorján Zsolt tanulmányában például a hellenisztikus irodalom alapján a háborúk történeti tapasztalatairól, világformáló hatásairól értekezik; azokról az összefüggésekről ír, amik európai civilizációnk/kultúránk (egyik) alapja: a klasszikus ógörög szövegek, ezekben a valóság és a háborús propaganda miképpen is szövéődik össze és válik el egymástól (110–121. old.). Vargyas Gábor tanulmánya pedig azért hatásos, mert olyan esetelemzés, ami nem ókori (tehát időben távoli) háborús tapasztalatokon alapul, miközben az ő kérdése is az üdvös háború lehetőségeit/lehetetlenségeit járja körül. Szó szerint körül járta, sőt nem is *körül* járta, mert *ott* járt, *ott* volt – *benne*, *köztük* – egy vietnámi, archaikus hegyi törzsnél, a borúknál, akik a vietnámi háború akaratlan és kiszolgáltatott elszenvedői voltak. A borúk nem akartak háborúzni, de a harc az ő lakóterületeiken is folyt. A háborús felek a borúkat akarta felhasználni saját céljai érdekében. A borúk megpróbálták, de esélyük sem volt kimaradni a háborúból. Vargyas Gábor személyes interjúkat készített, tanulmányában torokszorító történeteket közöl, a túlélés (sokszor valóban lehetetlen) hősi erényeit örökítette meg.

A kötet *háborús lélektanakodó* tudományos erényeit mindegyik tanulmány a maga sajátos érvkészletével gazdagítja – mégsem borús, borongó módon:

higgadt vizsgálódással tárják fel az összefüggéseket. Ebben a tanulmánykötetben olvasható elemzés a vietnámi, archaikus hegyi törzs hősi küzdelméről – és Szondi György önfeláldozó ellenállásáról a török hódítással szemben. Ám ami a borúk törzsi világában természetes volt, mert evolúciós, túlélési ösztönként működött, az a XIX. század végi magyar államrend nemzeti/patrióta értékorientációja szintjén már nem annyira természetes, sokkal inkább a legendaképzés nemes, de mégis bizonytalan gesztusa volt. Ács Pál tanulmánya ezt az igazán tanulságos konfliktust tárja fel és elemzi (152–182. old.). Egyik alapkérdése így szól: lehet a semmiből építkezni? Pontosabban: mi van/volt előbb: a hős/tett vagy a kultúra, a kultusz? (157. old.). Sőt, az igazán mély, egzisztenciális kérdés az: *van-e, lehet-e értelmes halál?* (163. old.). *Van/volt és lehet!* Ám amíg az élő kultuszok ezt a hitet képesek fenntartani, az álkultuszok csak a hősi pózok színpadi dramaturgiáját építhetik fel, tulajdonképpen reklámot, turistacentrumot működtetnek. A Szondi-legenda elemzésével Ács Pál ezt a lélektanilag fölöttébb tanulságos és konfliktusos átmenetet, összefüggést mutatja be – azt is jelezve: üdvös erények nélkül nincs *valódi hősi magatartás*.

A múlt érdes/háborús valósága és/vagy a jelen(ünk) mindennapi, komfortos, megszokott „békés” világa – melyik az üdvös(ebb)? Nem meglepő módon a tanulmánykötet szerzői ezzel a problémával is foglalkoznak. A magától értetődő(nek tűnő) „békés” opciók melletti érvek azért is tanulságosak, mert a veszélyek tradicionális és jelenkori/jelenkóros erőtereiben vizsgálódnak.

Kertész András, Pléh Csaba, Tátrai Szilárd tanulmányai nem a háborúk közvetlen/elsődleges valóságait elemzik, ám ez nem azt jelenti, hogy kitérnének korunk *kórkérdései* elől. A tudományos viták vajon lehetnek afféle háborús ütközetek? A tudományok szabadsága lehet üdvös? Akkor is üdvös lehet, ha a paradigmatárcok a szó szoros értelmében kegyetlen ütközetek, ha a forradalmi hevületben izzó vitapartnerek egymás egzisztenciális megsemmisítésére is törnek? (Lásd Kertész András tanulmányában a példákat: 185–189. old.)

A gyűlölet nyelve persze nem azonos a háborúk véres valóságával, ám olyan jelenség, ami fenyegetést jelenthet a társas élet békés összehangolására, tággabban a társadalmi békére – ezeket az összefüggéseket Tátrai Szilárd vizsgálja a funkcionális kognitív pragmatikai megközelítéssel (76–96. old.).

Nemcsak a csatatereken lehet tehát gyilkolni – a szavak is lehetnek agreszív és pusztító erejű fegyverek. A szavak csatateréin vívott (gyilkos) ütközetek elemzése során is azonban azt mutatják a szikár összefüggések, hogy a győztes erő fölénye gyakran csak viszonylagos és látszólagos, mert a gyenge fél túlélési képessége is működik. A gyöngye például és többek között „beépül(het)” az erős világába, vagy az erős győztes manipulatív módon és/vagy plágiumgyanúsán „beépíti” saját eredményeibe a legyőzött, korábban vitatott/megvetett, sőt megsemmisíteni szándékozott állításait. (Lásd erre is a kiváló példákat Kertész András tanulmányában: 206–209. old.).

Az élet organikus, kognitív – szövevényes – kölcsönhatásai tehát abban is tetten érhetőek, hogy a perspektívák sokfélesége olyan természeti és kulturális evolúciós erő (lehet), ami azt mutatja: *nem egyetlen szemlélet abszolútizmusa vezet(het) az igazi győzelemre*. A tudományos háborúk győzelmeiből is származhat üdv, de nem úgy, ahogyan azt a forradalmi/háborús hevületben izzók várják: nem a győztes dicsőséges uralkodása, hanem annak ellenkezője révén. A győztes szándéka ellenére a „gyöngé” eredmények is gazdagítják az élet és a tudományok világát.

Ennek a kötetnek a szerzői tehát olyan tudós gondolkodók, akik még hisznek a tudományos észjárás hatalmában, abban a hatalomban, ami azonos a tudományok autonómiájával. Ebben a tanulmánykötetben Pléh Csaba exponálja ennek a szelíd hatalomnak tudományos-pszichológiai relevanciáját a tudományos megismerés terén – számára ez a tudomány mindenekelőtt a pszichológia. Figyelemre méltó érvei közül itt most tanulmányának *evolúciós ismeretelméleti és pszichológiai* megállapításai közül ezt emelem ki: „a biológiai rendszerekben, az egyéni gondolati rendszer újításaiban és az optimális társadalomszervezési rendszerekben is egy variációsselektációs ciklus működik.” (239. old.) A változatok kreatív létrehozása, a környezettel való megküzdés közben, maga a *változásgenerálás az emberi természet része* – olvasom pár sorral később. Sőt, ezt a gondolatot még így fokozza a szerző: az emberi természet belső paramétereinek feltételezése nem valamiféle rögzített rendszer, hanem éppen a környezetre, a változatok generálása révén, szabadon reagáló embert képz el ez a pszichológia. A tanulás során nem előre eldöntött, hogy mi a helyes/helytelen: *a külső helyett a belső világ biztosítja a szabadságot* – írja Pléh Csaba (240. old. – Kiemelések: L. G.). A tanulmány egészét ezért is egy olyan *evolúciós és kognitív (politikai) pszichológiai koncepciónak* tartom, amely a tudományos észjárás szabadsága mellett úgy érvel, hogy gondolatmenetében a társadalmi-politikai gyakorlat gyógyító és békét erősítő hatása is érvényesülhet.

Feltételes módban – teszem hozzá.

A tanulmánykötet zárszavát író S. Varga Pál – Arany János háborúról és békéről vallott gondolai alapján – ugyanis ezt írja: a „történelem értelmezésének transzcendens perspektívája elveszett, az (európai) emberiség egyre inkább az 'emberész'-be helyezte bizodalját – mintha önmaga ura és istene lehetne. Nem túl biztató perspektíva.” (266. old.)

Ha igaza van S. Varga Pálnak (s nem melleleg Arany Jánosnak): a gonoszság (lenne) az antropológiai állandó – ez akkor sem cáfolja a kötet alapkérdését: *jöhet háborúból üdv?* (*Nem!* Kivételesen: *igen!*) Számomra a kötet tanulsága azonban egy olyan pszichológia lehetősége, amely a háború és a béke megítélését nem a pozitív és a negatív végletek alapján nézi. Vásári Istvánhoz hasonlóan én is azt gondolom: a háború és a béke nem értékítélet, Tolsztoj re-

gényében sem az, hanem a teljes emberi létezés két alapformája. Vagy háborúban vagy békében él az ember(iség) – alkalmakként a kettő közötti átmeneti állapotban. A háború a természetes állapot = ez az emberi lét evolúciós alapja. A civilizáció, tehát a béke létrejöttéhez éppen ezért az ember rendkívüli erőfeszítése szükséges (97. old.). – A politika pozitív pszichológiai lehetőségei is itt és ezért adódhatnak, amit befejezésül ebbe a töredékes mondatba sűríttek: a politika lehetősége = a tudomány és a művészet, amely az üdvös erőegyensúlyon alapul(hat) – talán így: *szomatikus és szakrális lélek = élet/erő...*